

КУЛЬТУРА БОЛГАР ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. У ВИСВІТЛЕННІ С. І. ЦВЕТКА

Статтю присвячено висвітленню різних питань художньої культури та побуту болгар Північного Причорномор'я у XIX – першій половині XX ст. відомим українським болгаристом С. І. Цветком. Особливе місце приділено життєвому та творчому шляху вченого та краєзнавця.

Ключові слова: С. І. Цветко, болгаристика, краєзнавство, фольклор, Північне Причорномор'я.

В статье освещены разнообразные вопросы художественной культуры и быта болгар Северного Причерноморья XIX – первой половины XX ст. по материалам работ известного украинского болгариста С. И. Цветка. Особое место занимает анализ жизненного и творческого пути ученого и краеведа.

Ключевые слова: С. И. Цветко, болгаристика, краеведение, фольклор, Северное Причерноморье.

The article highlights a variety of arts and cultural life of Bulgarian in Northern Black Sea at XIX – early XX century, based on the work of the famous Ukrainian researcher of Bulgarian Culture S. I. Cvetko. A special place is devoted to the analysis of the life and career of the scientist and ethnographer.

Key words: S. I. Cvetko, researching of Bulgarian Culture, local history, folklore, northern Black Sea.

Матеріальна та художня культура болгар Причорномор'я з другої половини XIX ст. стала предметом дослідження вчених-істориків, соціологів, краєзнавців, етнографів та фольклористів. З тих часів на ґрунті плідних українсько-болгарських та російсько-болгарських наукових і культурних зв'язків було закладено основи діаспорної болгаристики.

Вивченням різних питань художньої культури і побуту болгар-переселенців, поряд з дослідниками з Болгарії (В. Априлов, Н. Геров, І. Богоров, П. Славейков та ін.) займалися вчені України і Росії, серед яких Ю. Венелін, В. Григорович, М. Державін, І. Срезневський. Позитивні тенденції в згаданому напрямку розвивалися й протягом XX ст. у роботах Р. Волкова, Н. Шумади, П. Динскова, П. Атанасова, О. Мордвінцева, М. Кауфмана, К. Копержинського та ін.

Так, у Софії у 2005 році було надруковано збірку, яка стала частиною значущого міжнародного проекту «Болгари в Україні – мова, фольклор, літературна спадщина», в котрому від болгарської сторони брали участь Інститут болгарської мови та Інститут літератури при БАН, а з українського боку – Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Вказане видання містить болгарські народні пісні, записані на теренах села Благоево Одеської області, села Тернівки Миколаївської області та Криму. Всі пісні, друковані у збірнику, були записані у 20-ті роки XX ст. видатним

українським етнографом, фольклористом та педагогом Сергієм Іллічем Цветком, опублікований матеріал призначений для спеціалістів, що займаються вивченням болгарського фольклору, мови та інших галузей духовної культури.

Болгарська діаспора в Україні офіційно складає 250,000 осіб, а за неофіційними даними – понад 500,000. Більшість болгарського населення в Україні (та Молдові) з'явилася на цих землях внаслідок російсько-турецьких війн XIX ст., коли болгари перебували під владою турецької навали. Сьогодні поселення з компактно проживаючим болгарським населенням нараховують у своїй кількості понад сотню населених пунктів, адміністративно розташованих у Бессарабії (Україна та Молдова), Запорізькій області та Криму, у більшості з них болгарська складова етносу домінує і досі. Кілька болгарських поселень розташовані на території колишньої Херсонської губернії – поміж такими містами, як Одеса та Миколаїв.

Пісні, презентовані у збірці «Сергій Цветко. Болгарські народні пісні з України та Криму», у більшості своїй записані у селах Благоево, Одеської області та Тернівка (сьогодні, адміністративно розташованому у межах міста Миколаєва), а також у деяких кримських селах – перших болгарських колоніях в Україні, котрі з'явилися тут, ще у

1802 році. Це, переважно, фольклорні пісні, за деякими виключеннями, стародавні та ті, що демонструють співучу болгарську мову і фольклор за майже двохсотрічну історію існування болгарських поселень на території Південної України. У збірці пісні розташовано згідно з їх функціональним призначенням у обрядах та побуті болгарських переселенців.

Величезний розділ описаного матеріалу, присвячений співам у Тернівці Миколаївської області, містить у собі відділ юнацьких та гайдуцьких пісень, надрукованих у Віснику Одеської комісії краєзнавства у 1927 році; відділ весільних співів, вміщених у статті «Весільні звичаї і пісні болгар на Херсонщині» (Вісник Одеської комісії краєзнавства, № 2-3, 1925 р.), крім того, тут є додатки з варіантами весільних пісень від Голям Буяляк.

Характерно, що субатські, хороводні весільні пісні були записані за селянином с. Тернівки Іваном Петровичем Ніколаєвим. Так само інші наспіви записувались С. І. Цветком за Федорою Миколаївною Цветко, Іваном Дмитровичем Димовим, Агрипиною Атанасівною – близькими родичами етнографа, та трьома його сестрами Оленою, Марією та Пелагеєю [1].

У кримських піснях міститься опис деяких болгарських фольклорних ритуалів та обрядових правил, а також додано короткі розповіді та легенди. Пісні з Благоево супроводжуються описом весільних ритуалів, дотримуваних мешканцями села. Описані правила мають неабияке відношення до пісень, у яких вони оспіваються і органічно доповнюють одне одного. Така структура робить зібрану Сергієм Іллічем Цветком колекцію унікальною та неповторною.

Сам автор – це особистість, котру можна порівняти з яскравою зіркою, що спалахнула серед зірок вченого світу України, але, на жаль, за умов тоталітарного режиму 30-40-х років рано згасла. Народилась ця талановита людина 25 вересня 1884 року у с. Тернівці Херсонської губернії (нині – селище Тернівка в межах м. Миколаєва) в родині поселенця православного віросповідання Іллі Миколайовича Цветка та його дружини, також, православної, Теодори Миколаївни, у дівочтві Коч. Батьки надавали великої уваги додержанню християнських традицій, тому, згідно записам у метричній книзі, немовля було охрещене вже 29 вересня 1884 року [2].

Дитячі роки, які пройшли в Тернівці, залишили в його пам'яті багато традицій, особливостей побутової та художньої культури місцевих болгар. Вже значно пізніше перші свої дослідження з серії вивчення історії болгарських сіл Буго-Дністров'я, С.І. Цветко проведе саме у рідній Тернівці, про яку напише: «Наше село Тернівка, незважаючи на всі етнічні впливи, являло з себе закуток з побутовими рисами настільки оригінальними, що видавало якийсь зовсім особливий куток на загальному фоні етнічної мішанини. Пісня, одіж зберігались згідно предковичним традиціям, з успіхом боронячись від наступу міської слобідчини» [3].

Любов та захоплення болгарською культурою виникли в нього ще змалку завдяки батькам, їх предкам, котрі протягом багатьох поколінь виступали

у сільській спільноті носіями болгарської фольклорної традиції. В той час народні пісні передавалися від покоління до покоління, з роду в рід лише в усній формі. Щоб зберегти цей елемент культури болгарського народу, Сергію Іллічу долею було звелено стати збирачем, зберігачем та тлумачником цих пісень. І саме за власною матір'ю, згодом, Сергій Ілліч запише найбільшу кількість болгарських народних пісень. Від батька він успадкував цікавість до історії с. Тернівки, яка надалі переросла у професійне зайняття краєзнавством. То ж не дивно, що зростаючи в атмосфері шани до високої народної культури в родині, хлопець не міг не реалізувати свій талант майбутнього видатного етнографа-краєзнавця, своєрідного носія болгарської культури у широкі верстви населення України. До 12 років він був чабаном, а з серпня 1900 року, після занять із старшим братом, вступив до Миколаївської Олександрівської гімназії, де й навчався до 3 червня 1905 року, пробувши один рік у восьмому (старшому) класі. Після закінчення гімназії Сергій Ілліч отримав атестат зрілості.

У число студентів Імператорського Новоросійського Університету для прослуховування лекцій з медичних наук він був зарахований вже 27 липня 1905 року [4]. Та, вочевидь, обрана батьками професія прийшлася Сергію Іллічу не до снаги і природні здібності та нахил до вивчення історії рідного краю далися взнаки, бо вже через три місяці він переводиться з медичного на історико-філологічний факультет, де і навчається до самого закінчення університету у 1910 році.

Перша світова війна закінчилася для Сергія Ілліча чотирирічним німецько-австрійським полоном та чином підпоручика царської армії, більшого звання він отримати не міг, оскільки не належав до дворянського стану. У громадянській війні участі не брав. І вже з перших років мирного життя працює викладачем історії, географії та української мови у школах м. Єлисаветграда, Ольвіополя (нині м. Первомайськ) та м. Миколаїв.

Після одруження у 1921 році разом із дружиною Жозефіною Йосипівною С. І. Цветко переїжджає до Одеси, де проживав її батько. І протягом десяти наступних років Сергій Ілліч перебуває в цьому місті, де він активно займається своєю науковою та дослідницькою діяльністю. Цей період виявився найбільш плідним у творчому житті С. І. Цветка: із 1921 року до 1931 року ним було написано низку наукових праць та статей: «Весільні звичаї і пісні болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині)» (1925 р.); «Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським» (1928 р.); «Болгарський верстат» (1929 р.); «Генеза мотиву крилатого змія в болгарських народних піснях» (1930 р.); «Огляд літератури про болгарські колонії на Україні, в Криму та Бессарабії» (1929 р.); «Юнацькі та гайдуцькі пісні у болгар» (1926 р.); «Пісні болгар України й Криму» (1930 р.); «Сидянки та меджі» (1926 р.); «Замовляння, записані зі слів знахарок баби Степаниши Генової і Марії Коч» (1925 р.); «Замовляння проти різних хвороб у болгар, записані в с. Тернівці на Миколаївщині» (1926 р.); «Болгарський ткацький станок» (1929 р.) [5].

Опубліковані у цих збірках С. І. Цветком коментарі до народних болгарських пісень та їх переклади дають уявлення про глибину вивчення народного здобутку. Декілька наукових праць краєзнавця було надруковано ще за його життя. Але більша частина дослідницьких матеріалів залишилася у рукописному стані і зберігається в бібліотеках, архівах та музеях України і Росії. Крім згаданих вище робіт, відомо, що рукопис С. І. Цветка «Слов'янські обряди та святкування збору врожаю в їх історичному розвитку» зберігаються в бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедрина у м. Санкт-Петербург та ще декілька його неопублікованих робіт, досі взагалі невідомих науковому загалу, містяться в Інституті рукописів НАН України.

З 1921 року творчій потенціал майбутнього вченого почав розкриватися з новою силою. Він працює викладачем історії, етнографії, української мови та літератури в Одеському сільськогосподарському інституті та інших навчальних закладах. Початок наукової діяльності, пов'язаний із виникненням Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській академії наук, у створенні якої, С. І. Цветко взяв особисту активну участь. Вже з перших днів заснування комісії Сергій Ілліч стає членом етнографо-діалектологічної секції і проводить наукову та науково-збиральницьку роботу. Вперше на засіданні секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН він робить доповідь про болгарське весілля в с. Тернівці. А у 1926 році, як вже було зазначено, в центральному видавництві «Етнографічний вісник» виходить його стаття «Юнацькі і гайдуцькі пісні у болгар» (записані у Тернівці на Миколаївщині). У цій статті С. І. Цветко визнає, що «... тепер записувати нелегко: пісні вже зникають з пам'яті старих, а молоде покоління чи не знає їх геть, чи знає лише початок... Для болгар-переселенців вони не просто пісні, вони – їх історія, джерело сімейної та соціальної моралі, джерело надії на звільнення рідної вітчизни... Треба сказати, що Тернівка і, здається, Болгарія не мали таких співаків-професіоналів, як українські кобзарі чи великоруські оповідачі, котрі як зберігали, так і творили пісні... Донедавна можна було чути від старих розповіді про тернівських гайдуків... Розповіді, звичайно, мимоволі втрачали свій реалістичний характер та набували рис, притаманних героїчному епосу в цілому. У Тернівці чимало сімей, котрі виводять свій рід від котрогось із прославлених гайдуків». Сімнадцять гайдуцьких та юнацьких пісень опублікував в цій статті С. І. Цветко. Всі вони назавжди вписані в золотий фонд фольклорно-пісенної творчості народів України [6].

У 1928 році у тому ж «Етнографічному віснику» з'являється стаття С. І. Цветка про символічні речі та обряди в болгарському та українському весіллях. «Після цих обрядів розірвати угоди не можна, та цього в історії весіль в с. Тернівці і не траплялось...». Там само автором наводяться і пояснюються найбільш характерні слов'янські обряди [7].

З метою всебічного вивчення національних меншин України як окремих етнічних одиниць, а також дослідження загальних рис культури та побуту

народів СРСР з точки зору їх історії, соціально-економічних відносин, етнографії та лінгвістики в умовах побудови соціалізму в 1929 році, при етнографічній комісії ВУАН було засновано Кабінет національних меншин. З цією науковою установою пов'язана подальша творча діяльність С. І. Цветка, котрого помітили у Києві та покликали до роботи Кабінету в якості керівника болгарської секції. Роль цього кабінету в справі вивчення національних меншин України була великою, оскільки у 1933 році вся етнографічна комісія було реорганізовано у Союз Інституту матеріальної культури, у 1934 році – в Інститут матеріальної культури, а пізніше в Інститут археології АН УРСР, який діє і сьогодні.

Однак у 1931 році творча діяльність Сергія Ілліча переривається. С. І. Цветко був звинувачений у антирадянській діяльності і засуджений до позбавлення волі на три роки із ППП (позбавленням права проживання у дванадцяти населених пунктах СРСР, у тому числі Москві, Ленінграді та Одесі) [8]. Не витримавши подібного випробування, дружина С. І. Цветка покінчила життя самогубством, а майно заарештованого було конфісковане. У 1932 році справу закривають, а його самого відпускають за відсутністю доказів. Проте, заборона проживання в Одесі та решті передбачених вироком одинадцяти населених пунктах залишалася, тому С. І. Цветко повертається до Миколаєва, де протягом деякого часу працює директором історико-археологічного музею. Невдовзі він одружується вдруге. у 1937 році у нього народилася донька, яка загинула в дитинстві від нещасного випадку, а 1940 року з'явився на світ син Олександр, котрий нині проживає у м. Санкт-Петербурзі. Під час нової хвилі сталінських репресій 1937-1938 рр. С. І. Цветко полишив наукову діяльність, та із початком Другої світової війни не встиг евакуюватися, лишився на території, тимчасово окупованій німецько-фашистськими загарбниками. У 1941 році окупантською владою він призначається директором Тернівської початкової школи, іноді був перекладачем німецької мови, яку добре знав іще з гімназії. За розпорядженням окупантів йому поклали в обов'язок складання списків болгар, що бажають переїхати до історичної батьківщини. Після визволення, у 1944 році С. І. Цветко – інспектор обласного відділу народної освіти [9].

Трирічне перебування у таборі, війна та інші негаразди далися взнаки, і коли С. І. Цветку виповнилося 62 роки, він вже був понівеченою, дуже хворою на виразку шлунку людиною. В 1946 році, його знову було заарештовано органами НКВД за звинуваченням у антирадянській агітації та пропаганді. С. І. Цветко невдовзі помер, за припущеннями із-за загострення виразки шлунку. Невідомими лишаються і обставини смерті, і місце поховання. Але його ім'я продовжує жити [10]. 1 лютого 1991 року він був реабілітований посмертно. Справа Сергія Ілліча була відкрита лише 1997 року у архіві Української Академії Наук внучатим племінником Цветка – професором В. Н. Станком. У збірку «Сергій Цветко. Болгарські народні пісні з України та Криму» також увійшли: короткий біографічний нарис С. І. Цветка, історичне есе болгарських колоній на території України, нариси

щодо мовних особливостей, щоденного життя та духовної культури їх населення, надто короткий словник унікальних стародавніх слів, котрі зустрічаються у піснях. Величезного значення має точність записаних етнографом текстів, з яких чітко видно різноманітність та спорідненість між собою мовних

діалектів, які панували серед болгарського населення півдня України. Законсервована на цій території архаїчна болгарська мова, досліджена С. І. Цветком, становить інтерес для багатьох дослідників-болгаристів і в цьому відношенні студіювання Сергія Ілліча безцінні та вимагають подальшого вивчення з боку спеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергей Цветко. Български народни песни от Украина и Крим / Составител Зоя Барболова – Софія : «Марин Дринов», 2005. – С. 14,15.
2. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 45, оп. 5, спр. 14230, арк. 65.
3. Цветко С.І. Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині / С. І. Цветко // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – Одеса, 1925. – Ч. II-III. – С. 218.
4. ДАОО, ф.45, оп. 5, спр. 14230, арк. 2.
5. Болгари в Україні: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик 1917-1941 рр. – К., 2000. – С. 28–30.
6. Цветко С. І. Юнацькі і хайдутські пісні у болгар / С. І. Цветко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 3. – С. 47.
7. Цветко С. І. Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським / С. І. Цветко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – Кн.6. – С. 1–10.
8. Одеський Мартиролог: дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади. – Іст.-мемор. вид. – Одеса : ОКФА, 1999. – Т. 1. – С. 564.
9. Шабашов А. В. Сергей Ильич Цветко: судьба и творческий путь этнолога и фольклориста болгарского населения Украины / А. В. Шабашов // Проблемы славяноведения. – Брянск : БГПУ, 2000. – Вып. 1. – С. 119–120.
10. Там само. – С. 120.

Рецензенти: Тригуб О. П., д.і.н., проф.;
Смирнов І. О., к.і.н., доц.

© Ласінська М. Ю., 2010

Дата надходження статті до редколегії 12.10.2012 р.

ЛАСІНСЬКА Маріанна Юрївна (1981 р. н.). Закінчила історичний факультет ОНУ імені І. І. Мечникова у 2003 р. Кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Коло наукових інтересів: історіографія археологічних досліджень Нижнього Побужжя; історії слов'янських народів.